

ISSN 2181-9599

Doi Journal 10.26739/2181-9599

ЎТМИШГА НАЗАР

1 МАХСУС СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ
СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР 1

LOOK TO THE PAST
SPECIAL ISSUE 1

ТОШКЕНТ-2024

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори,
профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари
университети

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори,
Телави давлат университети

Аширов Адхам Азимбаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Агзамова Гулчеҳра Азизовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Бурдиашвили Майя
тарих фанлари доктори,
Телави давлат университети

Кожакеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика
университети

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори,
Тошкент кимё - технология институти

Дорошенко Татьяна Ивановна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Ширванова Тарана Амирага кызы
тарих фанлари номзоди, доцент,
Азербайджон давлат
иқтисодиёт университети

Гофоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат университети

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори, профессор,
Қариши муҳандислик-иқтисодиёт
институти

Теймураз Ахалмосулишвили
тарих фанлари номзоди, профессор,
Телави давлат университети

Халикова Рахбар Эргашевна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент давлат техника университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Эшов Боходир Жўраевич
тарих фанлари доктори, профессор
Қариши давлат университети

Махкамova Надира Раҳмановна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент ахборот технологиялари
университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори, доцент,
Нукус давлат педагогика институти

Мустафаева Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари доктори
Ўзбекистон Фанлар академияси

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Джоробекова Айнуэр Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Қозоғистон дипломатия академияси

Раҳмонкулова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Расулов Абдуллажон Нуриддинович
тарих фанлари доктори, профессор
Наманган давлат университети

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори, профессор
Санкт-Петербург Тарих институти

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори, профессор,
Қозоғистон давлат тарихи институти

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори, профессор,
Қозоғистон Миллий университети

Хайдаров Муродилла Махмудалиевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Алнева Лале
тарих фанлари доктори,
Озарбайжон давлат университети

Санпова Камола Давляталиевна
тарих фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

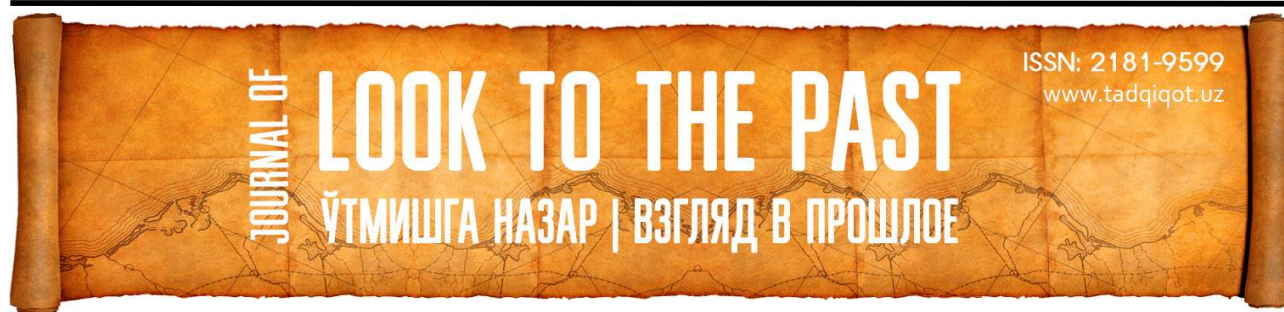
Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори,
Догистон мустақил университети

Иноятова Диларам Маниглиевна
Тарих фанлари доктори (DSc)
Ўзбекистон Миллий университети

Одилов Аброр Анварович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Толибоева Нодира Одилжоновна
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон
жаҳон тиллари университети

1. Рахбархон Муртазаева К ВОПРОСУ ОБ АКТУАЛЬНОСТИ ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ РОЛИ И ВКЛАДА УЗБЕКСКОГО НАРОДА В ПОБЕДУ ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ.....	5
2. Юлдуз Эргашева ИЗ ИСТОРИИ РЕФОРМИРОВАНИЯ ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ В ПОСЛЕВОЕННЫЕ ДЕСЯТИЛЕТИЯ.....	13
3. Баходир Эшов ВАЖНОСТЬ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ДАННЫХ В ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИЧЕСКОЙ ТОПОГРАФИИ И АРХИТЕКТУРЫ РАННИХ ГОРОДОВ.....	19
4. Шоҳистахон Улжаева, Акбар Даминов, Гўзал Тошева ТЕМУРИЙЛАР САЛТАНАТИ ЗИРОАТЧИЛИК ТАРИХИ МАНБАШУНОСЛИГИГА ОИД БАЪЗИ МАЪЛУМОТЛАР.....	25
5. Азиза Аминова ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ.....	33
6. Sherali Allaberganov IKKINCHI JAHON URUSHI ARAFASIDA XORAZM VILOYATI IQTISODIYOTIDAGI O‘ZGARISHLAR.....	40
7. Sherali Allaberganov IKKINCHI JAHON URUSHI ARAFASIDA XORAZM VILOYATI AHOLISINING TURMUSH DARAJASI IJTIMOYIY HAYOTI.....	44
8. Тўлқин Ахмедов ТУРКИСТОН ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРЛИГИ ТОҒЛИ ТУМАНЛАР БОШҚАРУВИ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ҲАЁТИГА ДОИР ИШ ЮРИТИШ ҲУЖЖАТЛАРИ ТАҲЛИЛИ.....	48
9. Ixtiyor Voxodirov TURKISTON XALQ KOMISSARLAR SOVETINING O‘LKADAGI MAORIF SOHASIDA OLIB BORGAN SIYOSATI VA UNING XUSUSIYATLARI.....	56
10. G‘ulom Djumamurotov G‘AZNAVIYLAR TARIXIGA YANGI YONDASHUV.....	62
11. Зоҳиджон Исомиддинов ЎЗБЕКИСТОНДА XX АСРНИНГ 20-30 ЙИЛЛАРИДА МУТАХАССИСЛАР ТАЙЁРЛАШ ТИЗИМИДАГИ ЮТУҚ ВА МУАММОЛАР.....	67
12. Мадина Каримова БИБИ УБАЙДА ЗИЁРАТГОҲИ ХУСУСИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР (ЭТНОЛОГИК МАЪЛУМОТЛАР АСОСИДА).....	75
13. Muazzamxon Maxmudova OG‘ZAKI TARIXNING VUJUDGA KELISHI VA RIVOJLANISHI.....	79

Шохистахон Мамажоновна Улжаева,
ТИҚХММИ Миллий тадқиқот университети профессори
Акбар Даминов,
Самарқанд ветеринария медицинаси институти катта ўқитувчиси
Гўзал Шербобоевна Тошева,
Тошкент кимё-технология институти ўқитувчиси

ТЕМУРИЙЛАР САЛТАНАТИ ЗИРОАТЧИЛИК ТАРИХИ МАНБАШУНОСЛИГИГА ОИД БАЪЗИ МАЪЛУМОТЛАР

For citation: Shohistahon M. Uljaeva, Akbar Daminov, Gozal Sh.Tosheva. SOME INFORMATION ON THE SOURCE SCIENCE OF THE AGRICULTURAL HISTORY OF THE TIMURID EMPIRE. Look to the past. 2024, Special issue 1, pp.

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Темурийлар салтанати зироатчилик тарихи манбашунослиги ҳақида баъзи маълумотлар таҳлил қилинган.

Амир Темур ва темурийлар давридаги деҳқончиликка оид манбалар турли манбаларда узук-юлуқ ва сочилган ҳолатда баён этилган. Ушбу материаллар зироатчилик тараққиётига бевосита ва билвосита таъсир қилувчи омилар, соҳада олиб борилган сиёсат, ирригация тизимлари, зироатчилик ва унинг майдонларининг кенгайиши, солиқлар, ер эгалиги, зироатчиликнинг бошқа соҳаларга кўрсатган таъсирини англашда муҳим аҳамият касб этади.

Археологик ёдгорликлар, хусусан Амир Темур давридан қолган боғларнинг ўрни ва излари, мева ва дарахларнинг қолдиқлари, хўжалик буюмлари бу даврда қўлланилган зироатчилик амалиётлари ҳақида маълумот беради.

Амир Темур ва темурийлар давридаги зироатчилик тарихига оид манбаларни ўрганиш, уларни синчковлик билан таҳлил қилишни ва маълумотларни шарҳлашга пухта ёндашишни талаб қилади. Шунингдек, бу даврдаги моддий ва ёзма манбаларини ўрганиш тарихчи ва тадқиқотчи олимларга Амир Темур ва темурийлар давридаги зироатчилик, аграр муносабатлар ва бошқа соҳага оид тушунчаларни ўрганишда муҳим аҳамият касб этади.

Биз материалларни саралаб, уларни моддий ва ёзма манбалар гуруҳига ажратдик ва тадқиқотимизни шу асосда ёритдик.

Калит сўзлар: Амир Темур, зироатчилик, манба, моддий манба, ёзма манба

Шохистахон Мамажоновна Ульжаева,
профессор Национального исследовательского университета ТИИМСХ
Акбар Даминов,
старший преподаватель, Самаркандский институт ветеринарной медицины
Гузэл Шербабаевна Ташева,

преподаватель Ташкентского химико-технологического института

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются некоторые сведения об источниковедении земледельческой истории империи Тимуридов. Истоки земледелия во времена Амира Темура и Тимуридов описаны в различных источниках в разрозненном виде.

Эти материалы важны для понимания факторов, которые прямо и косвенно влияют на развитие сельского хозяйства, политику в этой области, ирригационные системы, сельское хозяйство и расширение его площадей, налоги, собственность на землю и влияние сельского хозяйства на другие отрасли. Археологические памятники, особенно стоянки и следы садов времен Амира Темура, остатки фруктов и деревьев, предметы быта дают информацию о применяемых в этот период земледельческих приемах.

Изучение источников по истории земледелия периода Амира Темура и Тимуридов требует тщательного анализа и внимательного подхода к интерпретации данных. Также изучение материальных и письменных источников этого периода важно для историков и ученых-исследователей при изучении концепций земледелия, аграрных отношений и других сфер в период Амира Темура и Тимуридов.

Мы отсортировали материалы, разделили их на группы материальных и письменных источников и на этой основе оформили наше исследование.

Ключевые слова: Амир Темур, сельское хозяйство, источник, материальный источник, письменный источник.

Shohistahon M. Uljaeva,

professor at the National Research University of TIAME

Akbar Daminov,

Senior Lecturer, Samarkand Institute of Veterinary Medicine

Gozal Sh.Tosheva,

teacher at the Tashkent Chemical Technological Institute

SOME INFORMATION ON THE SOURCE SCIENCE OF THE AGRICULTURAL HISTORY OF THE TIMURID EMPIRE

ABSTRACT

This article analyzes some information about the source science of agricultural history of the Timurid Empire.

Sources of farming during the time of Amir Temur and the Timurids are described in a fragmented and scattered state in various sources. These materials are important in understanding the factors that directly and indirectly affect the development of agriculture, policies in the field, irrigation systems, agriculture and its area expansion, taxes, land ownership, and the impact of agriculture on other industries.

Archeological monuments, especially the sites and traces of gardens from the time of Amir Temur, the remains of fruits and trees, and household items provide information about the agricultural practices used during this period.

The study of sources on the history of agriculture during the period of Amir Temur and the Timurids requires careful analysis and a careful approach to the interpretation of data. Also, the study of material and written sources of this period is important for historians and research scientists in studying the concepts of agriculture, agrarian relations and other fields during the period of Amir Temur and the Timurids.

We sorted the materials and divided them into the group of material and written sources and covered our research on this basis.

Index Terms: Amir Temur, agriculture, source, material source, written source

Долзарблиги:

Темур ва темурийлар даврига оид моддий маданий манбалар зироатчилик ва зироатчилик муносабатларига оид археологик манбалар, турли ашёлар, иншоотлар ва хужжатларни ўз ичига олиши мумкин. Қишлоқ хўжалиги манзилгоҳларининг археологик қазилмалари: Бу бинолар, қайсидир қишлоқ ва шаҳарларнинг суғориш тизимлари қолдиқларини, шунингдек, қишлоқ хўжалиги қуроллари топилмаларини, масалан, зироатчилик қуроллари, уруғлар, қишлоқ хўжалиги асбоблари ва бошқаларни ўрганишни ўз ичига олади.

Амир Темур ирригация қурилиш ва зироатчиликка катта эътибор қаратган ва бу борада катта тиклаш ва янги ирригация тизимлари қуриш ва зироатчилик майдронларини кенгайтириш йўлидан борган. Шулардан бугунги кунда сақланиб қолинган Зарафшон воҳасидаги қатор ирригация тизимлари, Тошкент воҳасидаги Шоҳрухия қолдиқлари, унинг томонидан қурилган Оҳангарон шаҳри ва уларни боғлаб турган канал ва ариқлар, Мурғоб канали, Эрон ва Озарбайжон ва бошқа ҳудудлардаги кўплаб бугунги кунгача сақланиб қолган зироатчилик майдонлари ва ирригация тизимлари илмий ишимизни ёритишда катта асос бўлиб хизмат қилди.

Муаммонинг ўрганилиши:

Темурийлар салтанати зироатчилик тарихи моддий тарихи манбашунослиги бўйича В. А. Жуковский[1], С.К.Кабанов[2], Я.Ғ.Ғуломов, М.Е. Массон[3], И.А. Сухарев[4], Ю.Ф.Буряков[5] тадқиқотларини келтириб ўтиш мумкин.

Темурийлар даври ёзма манбалар сирасига, Ғиёсиддин Али, Низомиддин Шомий, Шарафуддин Али Яздий, Руи Гонзалес де Клавихо, Ибн Арабшоҳ асарлари, Бобурнома ва бошқаларни келтириб ўтиш мумкин.

Тадқиқот натижалари:

В.А.Жуковскийнинг “Қадимги Марв харобалари” асари Марв вилоятини ўрганишга бағишланган. Унда В. А. Жуковский ёзма манбалар ва археология маълумотларига таянган ҳолда, Марв воҳасининг темурийлар давридаги суғориш тизимини ва бу ҳудуддаги зироатчилик ҳолатини тавсифлаш учун муҳим маълумотлар беради[6].

С.К.Кабанов Амир Темур давридаги Эски Анҳор канали йўналишининг учга бўлингани ҳақида археологик тадқиқотлар олиб борган[7].

Хоразм ирригацияси ва деҳқончилигига оид масалаларни ўрганишда муаллиф ёзма манбалардан бой археологик материаллар ва маълумотлардан фойдаланган Я.Ғ.Ғуломовнинг “Хоразмнинг суғорилиш тарихи[8]” асари катта аҳамиятга эга.

И.А.Сухарев томонидан олиб борилган тадқиқотда ҳам Амир Темур даврида бунёд этилган Боғи Дилқушо ўрни аниқлангани таъкидлаб ўтилган[9].

М.Е. Массон ҳам Амир Темур томонидан бунёд этирилган Боғи Давлатобод ўрнини аниқлаган[10]

Ю.Ф.Буряков Шоҳрухия шаҳрида археологик тадқиқотлар ўтказиб у ердаги ғалла, донлар ва бошқа маҳсулотларни сақлашда ҳам кенг фойдаланилган кулолчилик буюмларини топган. Хусусан дон-дунларни сақлашга мўлжалланган катта-катта хумлар, кулолларининг катта мавзеси очиб ўрганилган[11].

Ўзбекистон Фанлар Академияси Археологик тадқиқотлар Ўзбекистон Фанлар Академиясининг Тарих ва археология институти негизда (1970-йил) Самарқандда ташкил этилган.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси археология маркази, Ўзбекистон миллий университети, Самарқанд давлат университети археолог олимлари томонидан Амир Темур ва Темурийлар даври моддий маданияти тарихига оид қатор илмий тадқиқотлар давом эттирилмоқда.

Ёзма манбалар: Темурийлар салтанати даври тарихига оид манбалар кенг камровли бўлса-да, уларда зироатчилик тарихига оида маълумотлар кенг камровли эмас. Мавзун иешида улардаги баъзи ноёб маълумотлардан самарали фойдаланилди. Совет даврида ва

мустақиллик йилларида ўзбек тилига ўгирилиб, нашр этилган тарихий асарлар ишни ёритилиши керак бўлган масалаларни очиб беришда асос бўлиб хизмат қилди.

Гиёсиддин Али ибн Жамол ал - Ислоҳ Яздийнинг “Рўзномаи ғазавоти Ҳиндистон” (“Ҳиндистонга юриш кундалиги”)[12] асари 1399–1403 йилларда ёзилган.

Гиёсиддин Алининг бу асари Амир Темур ва унинг даври тарихини ўрганишда қимматли манба ҳисобланади. Бироқ у қишлоқ хўжалиги ёки иқтисодий масалалардан кўра кўпроқ Ҳиндистонга қилинган ҳарбий юришлар ва сиёсий жиҳатларига кўпроқ эътибор қаратади.

Шунга қарамай, кундалиқда зироатчилик ёки Темур юриш пайтида қўлга киритган ҳудудларнинг иқтисодий аҳволи ҳақида билвосита маълумотлар топилади. Масалан, у ўзи ва кўшини босиб ўтган ландшафтларни тасвирлаши ёки улар ўтган шаҳар ва қишлоқларни эслатиб ўтган, бу эса ўша ҳудудлардаги қишлоқ хўжалигининг тури ва даражаси ҳақида маълумот беради.

Амир Темур даврига оид манбалардан бири Низомиддин Шомий (1409 йилда вафот этган) қаламига мансуб “Зафарнома”[13] асаридир. У Амир Темурнинг топшириғига асосан 1402–1404 йилларда ёзилган. Унда ҳам вақф ва суюрғол тизимлари ва бошқа масалага доир маълумотлар келтириб ўтилган.

Амир Темур даври зироатчилик тарихини ўрганишда Испания элчиси Руи Гонсалес де Клавихонинг “Самарқандга-Амир Темур сайройига саёҳат кундалиги” асари катта аҳамият касб этади. Клавихо ўз даврининг қудратли давлати саналган Испаниянинг элчиси сифатида 1403–1406 йилларда Мовароуннаҳрга келган. Клавихо ўз элчилиги давомида Мовароуннаҳрда ва салтанат ҳудудларида кўрган-кечирганларини ёзиб қолдирган[14].

Китобда Мовароуннаҳр боғлари, мевалари, полиз экинлари, дон-дунлари ва бошқалар ҳақида анча батафсил маълумотлар келтирилган.

Амир Темур даври зироатчилик тарихига оид яна бир машҳур манба Шарафиддин Али Яздий (1454 йилда вафот этган) қаламига мансуб “Зафарнома”[15] ҳисобланади.

Асар асосан Амир Темурнинг ҳаёти ва фаолиятига, умри давомида эришган ғалабаларига бағишланган китоб бўлса ҳам унда зироатчилик ва аграр муносабатларга оид маълумотларни ҳам учратиш мумкин.

Яздий асарида Темурга бўйсунувчи ҳудудлар ва уларнинг бойликлари, жумладан, қишлоқ хўжалиги ерлари тасвирланган. Китобда Темурнинг бу ерларни қандай тасарруф этгани, у қандай қишлоқ хўжалиги сиёсатини жорий этгани, қандай солиқ тизимларини қўллаганлиги, аҳолининг турли қатламлари ўртасида қандай ижтимоий-иқтисодий муносабатлар мавжуд бўлганлиги ҳақида маълумотлар мавжуд.

Унда зироатчилик билан бирга ирригация тизимлари, суюрғол, вақф тизимлари ва бошқалар ҳақида маълумотларни учратиш мумкин.

Ибн Арабшоҳ-Шиҳобиддин Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Иброҳим (1389 - 1450)нинг “Ажойиб ал-мақдур фи ахбори ат-Таймур” (“Темур ҳақидаги хабарларда тақдир ажойиботлари”)[16] асари Амир Темур даврига оид муҳим манбалардан бири ҳисобланади.

Китобда Амир Темурнинг суюрғол тизимлари, боғ-роғлари, мевалари ва бошқа зироатчилик маҳсулотлари ҳақида маълумотлар келтириб ўтилган.

Амир Темур даври давлатчилик тарихига оид яна бир энг муҳим асар “Темур тузуклари”дир[17]. “Темур тузуклари”да зироатчилик, зироаткорларга яратилган имкониятлар, улардан олинадиган солиқлар, вақф ва суюрғол тизимлари ва бошқалар ҳақида билиб олиш мумкин.

Муиниддин Натанзийнинг “Мутаҳоб ат-таворих” асарида Амир Темур салтанатидаги вақф мулклари, хирож ва бошқа солиқлар шунингдек, Амир Темур давридаги ер эгаллиги ва солиқ тизимига оид бир қатор бошқа масалалар ҳақида маълумотларни учратиш мумкин.

Шаҳобиддин Абдуллоҳ ибн Лутфуллоҳ ибн Абдурашид ал-Ҳавофий –Ҳофизи Абру (1431 йилда вафот этган) ҳам Амир Темур даврининг забардаст тарихнависларидан бири ҳисобланади. У “Мажмуъаи Ҳофизи Абрў”, “Зубдат ут-таворихи Бойсунғурий” (“Бойсунғур Мирзонинг сараланган тарихи”) каби бир неча асарлар муаллифидир. “Зубдат ут-таворихи

Бойсунғурий” асари Темурийлар салтанати зиротчилик тарихини ўрганишда муҳим ўрин тутади.

Амир Темур даври тарихнависларидан бири Фасих Аҳмад ибн Жалолиддин Мухаммад ал-Хавофийдир. Унинг “Мужмали Фасихий” (“Фасихий тўплами”)[18] номли асари 1441–1442 йилларда ёзилган. Унда ҳам зироатчилик, суюрғол тизимлари ҳақида маълумотлар учрайди.

Амир Темур даврида бўлиб ўтган воқеаларни ёзган тарихчилардан бири Камолиддин Абдурраззоқ ибн Мавлон Жалолиддин Исҳоқ ас-Самарқандий (1413–1483) бўлиб, “Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн” (“Икки саодатли юлдузнинг чиқиш ва икки денгизнинг қўшилиш жойи”)[19] асари унинг томонидан 1470 йилда ёзилган. Унда Амир Темур, Шохруҳ Мирзо, Улуғбек ва бошқа темурий ҳукмдорларнинг зироатчилик тарихига оид қимматли маълумотлар учрайди.

Абдурраззоқ Самарқандий Шохруҳ салтанатининг бошидан Абу Саидгача бўлган даврда Темурийлар давлатидаги мулк ва вақф ер эгалиги ҳамда солиқ тизими ҳақида маълумотлар беради. “Матлаи саъдайн”да илм-фанда қайд этилмаган айрим солиқлар, масалан, даромад солиғи (дуди) ҳақида маълумотларни учратамиз.

“Раузат ус-сафо” (“Мусаффолик боғи”) номли асар муаллифи машҳур тарихчи Мирхонд (1433-1498) ва унинг набираси Ғиёсиддин ибн Ҳумомиддин Хондамирнинг (1475–1535) “Ҳабиб-ус-сияр фи ахбор ва афроз ул-башар» (“Инсон хабарлари ва фарзларида дўстнинг таржимаи ҳоли”)[20] ва бошқа асарлари[21] ҳам Амир Темур даври манбашунослигида алоҳида ўрин тутади. Бу асар 1524 йилда ёзиб тамомланган бўлса ҳам қўшимчалар киритилиши натижасида у 1529 йилда охирига етказилган.

“Раузат ус-сафо”да (VI-VII қисмлар)да қишлоқ хўжалиги тарихига оид кўплаб масалалар: ер эгалиги ва Темурийлар давлатининг солиқ тизими, сўнгги темурийлар, хусусан Султон Ҳусайн Бойқор ҳукмронлиги даврига оид кўплаб маълумотларни учратамиз.

Заҳириддин Мухаммад Бобур (1483-1530)[22]нинг “Бобурнома” асарида Темурийлар давридаги шаҳарлар, улардаги сув иншоотлари, мевалар ва бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ҳақида қимматли маълумотлар учрайди.

“Бобурнома” Заҳириддин Мухаммад Бобур томонидан ёзилган мемуар асар бўлиб, унда зироатчилик ва зироатчиликдаги ижтимоий меҳнат тақсимооти тўғрисида бир қанча маълумотлар бор. Бобур ўзининг юришларида борган турли жойларни тасвирлайди ва бу ерларда кўрган тупроқ турлари, иқлим шароити ва зироатчилик усуллари ҳақида тўхталиб ўтади.

Масалан, у муайян ҳудудда қандай экин турлари етиштирилиши, қандай суғориш усуллари қўлланилиши ёки қишлоқ хўжалиги ходимлари табиий шароит туфайли қандай кийинчиликларга дуч келиши мумкинлигини айтиб ўтган.

Бобур XV аср охирида Марказий Осиёнинг бир қатор ҳудудларида ер эгалигининг табиати тўғрисида ниҳоятда муҳим маълумотларни ёзиб қолдирган. “Бобурнома”да биз Ўрта Осиёнинг турли минтақаларида етиштириладиган қишлоқ хўжалиги экинларининг турли навларининг энг батафсил тавсифини топамиз. “Бобурнома” XV аср охиридаги Марказий Осиё ва Хуросоннинг ижтимоий-иқтисодий тарихига оид қатор масалаларни ёритишда қимматли манба ҳисобланади.

Биз ишни ёзишда XVI асрнинг биринчи чорагида Фозил Харавий томонидан тузилган қишлоқ хўжалиги технологиясига оид “Иршод аз-зироат” рисоласидан қимматли маълумотларни олдик. У Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Шарқшунослик институти фондида сақланади. Рисолада доннинг турли навлари: янги ўсимликлар, мевали дарахтлар, узум навлари, сабзавотлар ва бошқалар ҳақида маълумотлар мавжуд. Рисола Ҳирот воҳасига тааллуқлидир, аммо Ўрта Осиёнинг аксарият жанубий районларининг иқлим шароити Ҳирот воҳасининг иқлим шароитидан унчалик фарқ қилмагани учун биз “Иршод аз-Зироа”да тилга олинган ўсимликларнинг кўп турлари ва навлари Марказий Осиёда ҳам бўлганига ишониш мумкин[23].

“Иршод аз-Зироа” аслида Қосим ибн Юсуф Абу Насри Харавий томонидан 1515 йилда ёзиб тугалланган. Ушбу қўлланма Темурийлар даври зироатчилик амалиётига оид муҳим манба ҳисобланади.

Ушбу қўлланмада зироатчилик усуллари, суғориш тизимлари, тупрокни бошқариш, экин етиштириш ва қишлоқ хўжалигининг бошқа жиҳатлари тасвирланган. Шунинг учун бу манбани ўрганиш минтақада, жумладан, темурийлар давридаги зироатчилик амалиётлари ва уларнинг вақт ўтиши билан эволюциясини яхшироқ тушунишга ёрдам беради.

Манбаларнинг иккинчи тоифаси, ҳужжатли материаллар сирасига киради. Хусусан Абдуллоҳ Марвориднинг “Тарассул” номли ҳужжатлар тўплами нусхалари тўплами бу масалада муҳим маълумотлардан ҳисобланади.

Бу тўпланда аксарияти Султон Ҳусайн Бойқаро даврига оид кўплаб асл ҳужжатлар нусхалари мавжуд. Айниқса, бир қанча шахсларни садр этиб тайинлаш ҳақидаги фармонлар (нишон) нусхалари тадқиқот учун қимматли маълумотлардандир. Бу фармонлардан биз мамлакат вақфларини бошқариш тизими, садрларнинг ҳуқуқлари, вақф мулкидан садр ва унинг амалдорлари фойдасига ундириладиган солиқлар ва бошқалар ҳақида билиб оламиз. “Тарассул”да вақф ҳужжатлари нусхалари ва бир қанча фармонлар ҳам мавжуд. У Темурийлар давридаги вақф ер эгалиklarини тадқиқ этиш учун катта аҳамиятга эга. “Тарассул”да вақф ерга эгалик қилиш ва уни бошқаруви тизимига оид ҳужжатлардан ташқари, Султон Ҳусайн фармонининг нусхаси ҳам мавжуд. Бу фармон Темурийлар давлатининг солиқ тизимига оид умумий тарихий манбалардан олинган маълумотларни тўлдиради. Темурийлар даврига оид бир қанча саҳиҳ вақф ҳужжатлари ҳам қизиқиш уйғотади, уларнинг аксарияти тадқиқотчилар томонидан нашр этилган. Жумладан: Темур давридаги вақф ҳужжати[24]; Ишратхона вақф ҳужжати[25] ва Носир Хисрав мазорининг вақф ҳужжати[26].

О.Д.Чеховичнинг “XV – XVI асрларга оид Самарқанд ҳужжатлари (Хожа Ахрорнинг Ўрта Осиё ва Афғонистондаги мулклари)” номли тўпламида ҳам мавзуга тегишли маълумотлар мавжуд ва илмий ишни ёзиш жараёнида улардан фойдаланилди[27].

Олга Дмитриевна Чехович (1892-1967) Шарқий Туркистон тарихи, жумладан Темур ва Темурийлар даври, шунингдек, Ўрта Осиё ва Шарқий Форс тарихига ихтисослашган совет тарихчиси, тадқиқотчиси ва шарқшуноси.

Чехов Темур ва унинг ворислари давридаги қишлоқ хўжалиги ва сиёсат ўртасидаги муносабатларни, жумладан, зироатчиликни ташкил этиш ва ердан фойдаланишга диний ва маданий омилларнинг таъсирини муҳокама қилган. У, шунингдек, қишлоқ хўжалиги ва ерни бошқаришга маълум ёндашувларни илгари сурган. Хусусан зироатчиликда катта ер эгалари билан бирга диний уламоларнинг ҳам таъсирини кўриб чиққан.

Юқорида келтирилган илмий адабиётлар ва манбалар илмий ишни ёзишда илмий асос бўлиб хизмат қилди.

Хулосалар:

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш мумкинки, Темурийлар даври моддий ва ёзма манбалари анча хилма-хил бўлиб, улар мавзуни тўлақонли ёритишга асос яратади.

Улар Темурийлар давридаги экин майдонлари, табиий-географик шароитлари, ижтимоий меҳнат тақсимоти, сунорғол тизимлари, солиқлар, ер эгаллиги, боғлари ва бошқалар ҳақида тўлиқ маълумотлар беради.

Келажакда археологик тадқиқотларни кучайтириш, Темурийлар даври оғзаки тарихлари, дала тадқиқотларини олиб бориш талаб этилади. Шунда мавзуга оид янги-янги маълумотлар тўпланиши мумкин.

Иқтибослар/Сноски/References:

[1] Жуковский В. А. Развалины старого Мерва. Матер, по археол. России, 16. СПб., 1894.

[2] Кабанов С. К. Археологические наблюдения на строительстве ИскиАнгарского канала. История материальной культуры Узбекистана, вып. 1. Ташкент, 1959, стр. 173.

- [3] Археология Центральной Азии: архивные материалы. Том III / И.А. Сухарев. Археологические исследования и составление археологической карты Самаркандской области. - Самарканд: МИЦАИ, 2016. – 310.
- [4] Археология Центральной Азии: архивные материалы. Том III / И.А. Сухарев. Археологические исследования и составление археологической карты Самаркандской области. - Самарканд: МИЦАИ, 2016. – 310.
- [5] Буряков Ю.Ф., Ташкент Шахрухия - крупный торгово-ремесленный центр средневекового Мавераннахра
(по археологическим источникам) Ўзбекистон ўрта асрларда: тарих ва маданият. Тарих фанлари доктори, профессор Розия Галиевна Мукминованинг 80-йиллик юбилейига бағишланади (Халқаро анжуман маърузалари) Тошкент, 2003. -С. 103.
- [6] Жуковский В. А. Развалины старого Мерва. Матер, по археол. России, 16. СПб., 1894.
- [7] Кабанов С. К. Археологические наблюдения на строительстве ИскиАнгарского канала. История материальной культуры Узбекистана, вып. 1. Ташкент, 1959, стр. 173.
- [8] Я. Г. Гулямов . История орошения Хорезма с древнейших времен до наших дней. Ташкент, 1957.
- [9] Археология Центральной Азии: архивные материалы. Том III / И.А. Сухарев. Археологические исследования и составление археологической карты Самаркандской области. - Самарканд: МИЦАИ, 2016. – 310.
- [10] Массон М.Е. О местонахождении сада Тимура Давлят-абад. Известия Средазкомстариса. Вып. 3, с. 43-48.
- [11] Буряков Ю.Ф., Ташкент Шахрухия - крупный торгово-ремесленный центр средневекового Мавераннахра
(по археологическим источникам) Ўзбекистон ўрта асрларда: тарих ва маданият. Тарих фанлари доктори, профессор Розия Галиевна Мукминованинг 80-йиллик юбилейига бағишланади (Халқаро анжуман маърузалари) Тошкент, 2003. -С. 103.
- [12] Гияс ад-Дин Али. Дневник похода Тимура в Индию /Пер. с перс., предисл. и примеч. А.А. Семенова. – М.: Наука, 1958. – 205 с.
- [13] Низомиддин Шомий. Зафарнома / Форс тилидан ўгирувчи Юнусхон Ҳакимжонов. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – 527 б.
- [14]Клавихо Руи Гонсалес де. Самарқандга-Амир Темур сайройига саёҳат кундалиги (1403-1406 йиллар).-Тошкент: Ўзбекистон, 2010.
- [15]Шарафиддин Али Яздий. Зафарнома (Мовароуннаҳр воқеалари 1360–1370) / Масъул муҳаррир, сўзбоши муаллифи ва нашрга тайёрловчи А.Ўринбоев. Таржимон О.Бўриев. – Тошкент: Камалак, 1994. – 288 б.; Шарафиддин Али Яздий. Зафарнома / Сўзбоши, таъдил, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифлари Ашраф Аҳмад, Ҳайдарбек Бобобеков. – Тошкент: Шарқ, 1997. – 384 б.
- [16]Ибн Арабшоҳ. Ажойиб ал-мақдур фи тарихи Таймур / Сўз боши, араб тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи У. Уватов. 2 жилдли. – Тошкент: Меҳнат, 1992.
- [17]Темур тузуклари / Форсчадан Алихон Соғуний ва Ҳабибулло Кароматов таржимаси. Сўзбоши ва изоҳлар, умумий таҳрир академик Б.Аҳмедовники. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1996. – 382 б.
- [18] ФасихАҳмад ибн Джалалатдин Мухаммад ал-Ҳавафи. Муджмали Фасихи (Фасихов свод) / Пер. с перс., комментарии и указатели Д.Ю.Юсуповой. – Ташкент: Фан, 1980. – 346 с.
- [19]Абдулрраззоқ Самарқандий. Матлаъи саъдайн ва мажмаи баҳрайн / Форс-тожик тилидан таржима, кириш сўз, изоҳ ва луғатлар А. Ўринбоевники. – Тошкент: Фан, 1969. Т. 2. I-қисм. – 463 б.
- [20]Хондамир. Хабиб ас-сияр. ЎЗР ФА Шарқшунослик институтининг тошбосмалар жамғармаси. Инв. № 8979.

[21] Хондамир. Дастур ул вузаро. ЎзР Фа Шарқшунослик институтининг кўлёзмалар фонди. Инв. № 55/1; Ўша муаллиф. Номайи номий. ЎзР Фа Шарқшунослик институтининг кўлёзмалар фонди. Инв. № 801 ва бошқалар.

[22] Бобур Захириддин Муҳаммад. Бобурнома. – Тошкент: Юлдузча, 1989. – 368 б.

[23] Махмудов Н. Земледелие и аграрные отношения Средней Азии в XIV-XV вв. Ответственный редактор кандидат исторических наук А. М. Беленицкий. -Душанбе: Дониш, 1966. -С.7.

[24] О. Д. Чехович. Вакфный документ времени Тимура из коллекции Самаркандского музея. Эпиграфика Востока, IV, 1951.

[25] В. Л. Вяткин. Вакфный документ Ишратхана. Мавзолей Ишратхана. Моногр. сб. под ред. проф. М. Е. Массона. Ташкент, 1958.

[26] Устод Халил Аллах Халили. Ямган. Гос. издво Афганистана «Энис Муҳаммад Ибрагим Аббас», 1338 (шамси). Первая васика.

[27] Чехович О.Д. Самаркандские документы XV – XVI вв. (О владениях Ходжи Ахрара в Средней Азии и Афганистане). – Москва: Наука, 1974. 631 с.